

KADINLAR VE AKDENİZ BÖLGESİNDE DEMOKRASİ

Aziza BENNANI*

GİRİŞ:

Fas, 28 milyon nüfuslu; yaklaşık 14 milyonu kadın- anayasal monarşi ile yönetilen ve ekonomide liberalizmi ve çoğulcu siyaseti seçmiş bir ülkedir. Geleneksel mirasına kuvvetle bağlı ve yeniliğe cesurca açıktır. Aynı zamanda bütünsel gelişimini sağlamak ve kimliğini korumak için endişeler yaşayan bir ülke.

Bu genel durum çerçevesinde kadın sorunsalı; özellikle siyasi partilerin ve sivil toplumun hedefinde yer alan kadın sorunu; kadının siyasi alana katılımı yönünden nasıl ele alınır?

Teori ve pratik arasında kadın sorunu:

Ülkenin bağımsızlığını kazandığından bu yana geçen yaklaşık 40 yıllık (1956-97) dönemdeki kadın sorununa genel bir bakış şu andaki incelemenin bileşenlerini daha iyi ortaya koyar.

Tüm bu dönemdeki; eğitim ve kültüre olan yaklaşım, modern yaşamın zorunlulukları kadının yaşamın hemen hemen tüm alanlarına katılmasına izin vermiştir.

Buna bağlı olarak maaşla çalışan kadın nüfusun yaklaşık olarak %32 oranında olduğu tahmin edilmektedir. (Her üç kadından biri) Akademik yaşamdaki ve sağlık, eğitim gibi hizmet alanlarındaki, yolcu uçağı pilotluğu, mühendislik gibi uç mesleklerde görev alan kadınların sayısı da duruma tanıklık etmektedir.

İnkâr edilemez bu gelişmeler kırk yıllık bağımsızlıktan sonra ve üçüncü bin yılın eşliğinde yaşanması normal gelişmelerdir.

* Fas Devlet Bakanı; Rabat Üniversitesi öğretim üyesi.

Böylece kadınlar kendi etkinlik alanlarını edindiler ve yaşamın çeşitli alanlarındaki varlıklarını gün geçtikçe artırdılar.

Ama: karar alma mekanizmalarındaki ve siyasal alandaki durum nedir?

Bilinmesi gerekir ki; kadın sivil toplumun ve ekonomik ve sosyal hareketin temel birimini oluşturuyorsa da; meslek ve etkinlik basamaklarını çıktıkça varlığı azalır ve siyasal alanın anahtar noktalarından tamamen ya da belli bir oranda dışlanır.

Bununla birlikte Fas kadınlarının işgal süresince karşı güçlere karşı önemli bir rol oynadığını hatırlamak gerekir. (1944 Bağımsızlık Bildirisi'ni imzalayanlar arasında kadınlar vardı.) Daha yakın geçmişte; Batı Sahra'nın geri alınmasında Marche Verte sırasında belirgin bir katılımları olmuştur.

Demek oluyor ki; kadınlar ülke geleceği için önemli karar zamanlarında ve toprak bütünlüğü söz konusu olduğunda bir vatandaş olarak gerektiği gibi davranmışlardır.

Ulusal egemenlik kazanıldığından beri Fas'ta, kadının siyasal hakları tanınmıştır. 1962 Anayasa'sında ve yenilerinde; özellikle 1996'da yeniden düzenlenen yazımında belirtilen haklar: kanun önünde eşitlik (madde 5), kadın ve erkeğe eşit siyasal haklar ile seçme ve seçilme hakkı (madde 8), siyasal partilere üye olma ve dernek kurma hakkı, düşünce özgürlüğü (madde 9), kamu görevlerine ve etkinliklerine giriş hakkı (madde 12), eğitim ve çalışma hakkı (madde 13). vb. olarak sıralanabilir.

Ayrıca; Fas, Birleşmiş Milletler'in 1979'da imzalanan "Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi"ni de 1993'de onaylamıştır. Bu sözleşmenin 7. maddesi şöyle ifade edilir: "Devletler, ülkenin kamusal ve siyasal yaşamında kadınlara karşı her türlü ayrımcılığı ortadan kaldıracak önlemleri alırlar." Bu da göstermektedir ki; siyasal haklar konusunda, Fas kanunları tüm uluslararası eğilimler ile uyum içindedir. Bu durumda; teorik olarak kadın, erkek kadar siyaset dahil toplumun tüm etkin alanlarına girme şansına sahiptir. Prensip olarak ve kanunlar açısından hiçbir şey bu düşünce ile çelişmemektedir. Ancak, gerçek tamamen farklıdır. Örneğin şu anda parlamentoda sadece 2 kadın bulunmaktadır ve bu bile 30 yıl sonra gerçekleşmiştir.

Aile hukukuna yönelik kanun maddelerine bakıldığında kadının rolünün eş ve anne olarak ayrıcalıklı olduğu görülür. Kral II. Hasan; kendisi de; Fas'ta kadınların faydalandığı demokratik haklar ile bu hakların uygulamaları arasında ve kadınların siyasal hakları ile ailedeki konumları arasında bir boşluk, belirgin bir ayrılık olduğunu belirtmiştir. Modern toplumda kadın hakları için gerçek bir ayrımcılığın temellerinin altını çizerken; 30 Eylül 1992'de

kadın kuruluşlarının temsilcilerinin de önünde şunları söylemiştir: “Aslında sorunlarımız aile kökenlidir. Çok çeşitlidir. Esas şikayetçi olmanız gereken sorunlar ne siyasal haklar ne de günlük yaşamdaki özgürlüklere dair olanlar değil, aile çerçevesinde ele alınması gerekenlerdir.”

Kadının siyasal rolü ile ailedeki konumunun karşılaştırılması onun toplumda oynayacağı rol hakkında belirgin bir ikilemi ortaya koymaktadır. Bazıları; bu modernliğe aykırı durum için; bilgi eksikliği sonucu; “model karşıtı” ve “kavram karşıtı” olarak algıladıkları dini suçlamaktadırlar. Bu yargı hiçbir temele dayanmamaktadır ve bu karışıklık giderilmelidir. Çünkü; İslam hoşgörülü dini olarak; hiçbir zaman kadının özgürlüğüne engel olmamıştır. Tam tersine eşitlikçi İslam, modernliğe gerçek bir temel oluşturabilmektedir.

Fas'ta yolcu uçağı pilotu olan kadınların bulunduğunu duyarak şaşırın bir İtalyan gazeteciye S.M. Kral II. Hasan şu cevabı vermiştir: “Bizde modernlik ve gelenek tam bir uyum göstermektedir.”

Günlük yaşamımızda kadının katılımı yüzyıllardır çok doğal bir şekilde işte böyle algılanan bir konu olmuştur. Avrupa'da olduğu gibi ona imkan tanınmayan alanlar vardı. Ama iş, bilim ve teknoloji dünyası ve kültür dünyası ona artık açıktır. Erkekler ile aynı yeteneklere sahip olduklarından beri kadınların da aynı yetkilere sahip olmamaları için hiçbir neden görmüyorum.

Kişisel olarak ülkemde kadın pilotlar bulunmasından gurur duyuyorum ve eminim ki gelecekte de başka kadınlar başka meydan okumalara sahne olacak konumlarda olacaklardır.

Ülkenin en üst siyasal otoritesi ve aynı zamanda emir-ül müminin olan bir kişiden duyulan bu sözler büyük oranda belirleyici ve ümit vericidir.

Fas; günümüzde; çözümlenmiş ve hızlandırılmış bir demokratikleşme süreci yaşamaktadır. Tüm ülke önemli aşamalara hazırlanmaktadır: Belediye, yasama ve mesleki seçimler. Bu durum da; kadınların siyasal katılımının bu denli ateşli ve güncel bir konu olmasını anlamak kolaylaşmaktadır.

SİYASAL PARTİLER:

Fas'ta siyasal partilerin kadın katılımı konusundaki anlaşmazlıkları bağımsızlık mücadelesinin başlarında ortaya atılmıştır (3).

İstiklal Partisi'nin, bağımsızlık ilanının ertesi günü yapılan I. Olağanüstü Kongresi'nde kadın ve erkek arasındaki eşitliğin sağlanması gereğinden söz edilmiştir. Bunda amaç kadının bir yurttaş olarak yaşamın tüm alanlarındaki görevlerini daha iyi şartlar altında yerine getirebilmesidir. Kongre bünyesinde “Kadının, annenin ve çocuğun hakları” komisyonu kurulmuştur. Bu komisyo-

nun görevleri partinin kadına yüklediği rolü ortaya koymak ve söz edilen eşitlik arayışlarını vurgulamaktadır.

Milliyetçi lider, İstiklal Partisi Genel Sekreteri ve Müslüman alemindeki ve Fas'taki en üstün İslam doktorlarından biri olan Allal El Fassi'nin görüşü bu sorun hakkında hiçbir karmaşaya yer bırakmamaktadır. Autocritique (1959) adlı eserinde kadının ulusal gelişim sürecine katılımı hakkındaki düşüncelerini yazmıştır: "Erkek ile eşit hakları ulaşmak kadının hakkıdır. Kadın, sosyal, ekonomik ve siyasal alanlardaki ortaklıklarda olduğu kadar devlet kademesinde de görev alabilir. Erkeğe oranla yetenek yönünden eksikleri olduğu düşüncesi ise ezilmiş nesillerin ve geri çağların ürünü fikirlerin yayılmasından başka bir şey değildir."

Burada, İslam dininin temel ilkelerine dayanan ve kadın haklarına karşı olanlara fikirlerini tekrar gözden geçirmeyi öneren açık, net, radikal ve dolambaçsız bir tavır alma söz konusudur. "Erkekler, dinin karşısında; kadını yalnızca zevk amacıyla alınıp satılan bir nesne olarak gören geleneklere ayrıcalık tanımaya yönlendiren fosilleşmiş eski çağ düşünce tarzından kendilerini kurtarmalıdır." (4)

Bu noktada; daha önce de belirtildiği gibi; İslam'ın çok sayıdaki ülkede kadının durumundaki geri kalmışlıktan sorumlu tutulduğunu hatırlamak önemlidir.

Kadın sorunu Fas'ta çok önceden beri ilgi ve dikkat çekmiştir. Ancak; belki de bağımsız Fas'ı yaratmanın acil konuları nedeniyle; daha sonra ikinci plana atılmış gibi görünmüştür.

Partilerin -sağ ya da sol- yapıları incelendiğinde yönlendirici kademe-lerde: siyasal kurullar, yürütme kurullarında, kadınların çok çok sınırlı sayıda (en çok 1 ya da 2) bulunduğu ve sıklıkla da bulunmadığı görülmektedir. Aynı durum sendikalar için de geçerlidir. Parti ve sendikaların idaresi ise günümüzde yalnızca erkek işi konumundadır. Elbette her parti ya da sendika kendi bünyesinde kadınların diğer birimlerin aksine yoğun varlık gösterdiği kadın kollarını, özel komisyonları barındırmaktadır. (5)

Seçimler söz konusu olduğunda sayılar sorun hakkında çok geleneksel sonuçlar vermektedir. 1992 yerel seçimlerinde kadın katılımı %1,16 ve kadınların kazandığı koltuk sayısı %0.33 (75/22282) şeklinde oluşmuştur.

1993 yasama dönemi seçimlerinde ise kadın katılımı yalnızca %1,07 olmuş ve kadınlar ancak her 333 koltuktan ikisini kazanabilmiştir. Bu da %0,6 olmaktadır.

Bu kadar düşük bir katılımın sorumluluğu kimin? Siyasal alanlara yeterince sahip çıkmayan kadınların mı? Kadına siyasal yaşamda yeterli payı tanımayan partilerin kendilerinde mi? Kaderini kadınlara emanet edemeyen seçim yapısının mı? Bu konuda pek çok sayıda etken bulunmaktadır.

Değişik parti ve sendikalar karşılıklı olarak kadın sorununu programlarına alsalar da: görünen odur ki, esas önemlisi kadın katılımının gerçekte seçmen olarak önemli olduğudur.

Seçimler (genel, yerel, mesleki) yaklaşırken kadınlar yeniden siyasal partilerin dikkatlerinin merkezi olmaktadır. Her birinin kadın konusunun onlar için bir öncelik olduğuna dair bir söylemleri vardır. Hepsi kadınları seçim listelerine yazılmaya ve temsil edilmeye çağırmaktadırlar. Hepsi de kadın adaylara olan desteklerini ve siyasal karar organlarındaki kadın varlığının geleceğini güvence altına alma kararlarını açıklamaktadırlar.

Kadınların siyasal yaşamın çok değişik alanlarına girmeye layık görülmesi tüm partiler tarafından gerekli bir siyasal seçim olarak toplumsal bir güç olarak belirtilmiştir. (6)

Günümüzde, Fas siyasal, sosyal ve ekonomik oluşumu için bir karar safhasından geçmektedir. Demokrasinin ana hatları gitgide belirlenmektedir. Demokratik yapıların güçlendirilme gereğini devamlı tekrarlayan siyasal partiler dönüşüm yoluyla sosyal ve siyasal olaylara katılmaya hazırlanıyorlar.

Ama bu demokrasi yaklaşımı çerçevesinde gerçek eğilimlerin ve kadının siyasal alana katılımına verilen gerçek önemin bilinmesi önemlidir. Tam katılım? Sınırlı katılım? Sembolik katılım? Bugüne kadar siyasal partiler açısından gerçek ile söylem arasında bir aykırılık varolmuştur. Bugün yakın gelecekteki seçimler için kadın katılımına yapılan çağrının gerçek bir inanış olarak yayılması ve hiçbir anlam kargaşasına yer bırakmayan sonuçlar vermesi umulmaktadır.

SİVİL TOPLUM:

AİD'nin yaptığı son araştırma Fas'ta sivil toplumun 80'li yıllardan beri giderek güçlendiğini ortaya koymuştur. Bu yeni gelenekselleşme -ki ulusal geleneğe derin şekilde yerleşmiştir- açıklık politikasına ve ülkenin azimle katıldığı demokratikleşme politikasına eşlik etmektedir.

Bu araştırma -sivil toplum kavramı daha genel olarak ele alındıysa da- çerçevesinde düşünce; kadın kuruluşları ile onların toplumsal güçlere ve gelişmekte olan siyasal partilere siyasal alanda kadına düşen rol konusundaki iş ortaklıkları ve aynı zamanda mücadeleleri çerçevesinde oturmuştur.

Son yirmi yıldır; Fas'ta resmi örgüt olan Fas Ulusal Kadın Birliği dışında sayısız kadın örgütlenmelerinin açılışına tanıklık edilmektedir. İster bağımsız, ister bir partiye bağlı olsun tümünün ortak paydası kadının durumunun iyileştirilmesi ve değişik ekonomik, sosyal ve politik, alanlara katılımını ve uyumunu sağlamaktır.

Olayın önem kazanması 80'li yılların başına da dayansa; ben sivil toplumun kadının siyasal alana katılımı konusundaki çabalarını ortaya çıkarmak için ulusal bağımsızlığın başlangıcına, doğuş günlerine gideceğim.

Bu konuyla ilgili olarak; Fas'ta Demokrasi ve Bağımsızlık Partisi'nin yayın organı olan "Demokrasi" adlı iki haftada bir yayımlanan Fransızca bir dergide yer alan 4 Şubat 1957 tarihli "Erkek ile eşitlik istiyoruz" başlıklı bir yazıdan söz edeceğim. Söz konusu yazıda imza sahibi "Souad", partinin Genel Sekreteri'ne; ulusal oluşum süreci ve demokrasi üzerine yaptığı önemli bir beyanat sırasında kadın sorununa ihanet ettiği için sitem ederek; kadının oy hakkını, erkek ile eşitlik hakkını ve çok eşliliğin iptalini, mirasta eşitliği, karar mekanizmalarındaki görevleri (bakan, milletvekili, büyükelçi, hakim; vb.) üstlenme konularını dile getirmektedir.

Ülkenin resmi dininin kurallarını konu eden, yukarıda sözü edilen ileri fikirlerin sahibi İstiklal Partisi Genel Sekreteri'nin ele aldığı miras konusu İslam ileri gelenleri tarafından hemen cevaplanmıştır. Aslında; lider Allal El Fassi kadının Fas'taki; İslam kurallarından kaynaklanan konumunu belirtmeyi ihmal etmemiş, bu dinin erkek ile kadın arasında eşitliği düzenlediğini ancak bu eşitliğin özgürlük ve rollerin tamamlayıcılığı temellerine dayandığını altını çizmiştir (7). Son olarak, kadının kültürel kimliğini inkar etmesi ve yabancıları taklit etmek istemesi tehlikesine karşı kadının dikkatini çekmiştir. Elbette, her millet için kendi temel değerlerine bağlanmak ve kimliğini korumaya özen göstermek önemlidir. Temel sorun da buradadır. Ancak, kimlik gelişmeyi sağlayan bir öğe olarak algılanmazsa, gelişme ve ilerleme açısından bir fren olabilir.

50'li yıllarda böyle bir tepkiyi harekete geçiren bu mücadele konuları günümüzde de kadın kuruluşlarını harekete geçirmektedir: kadınların tüm karar mekanizmalarına giriş haklarının mücadelesi ve kadınların mahkum edildiği her türlü ayırımın yok edilmesi (8).

Söz konusu kuruluşlar hiç ara vermeden eylem planları üreterek; kadının siyasal, sosyo-ekonomik ve kültürel alanlarda daha iyi bir yere gelmesi için stratejiler ve şemalar ortaya koyarak, Fas kanunlarının uluslararası kanunlar ile daha çok uyum göstermesi gereğini göstererek, 1979'da imzalanan Birleşmiş Milletler'in Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nin yayımını üstlenerek (9), kadınlar için olduğu kadar toplumun

diğer kesimlerine de yönelik okuma-yazma öğretici, bilgi verici, duyarlılığı artırıcı kampanyalar düzenleyerek çalışmalarını sürdürüyor.

Eylemlerinin önemli bir bölümünü tabularla mücadele etmek ve özellikle gençleri ve kadının kendisini, kadının ikinci sınıf bir birey değil tam ve gerçek bir vatandaş olduğu düşüncesine alıştırmak oluşturmaktadır.

Kamuoyuna ve sivil toplum birimlerinin tamamına –kadınlar dahil- kadınlar hakkındaki tüm önyargıların, söylem ve uygulama olarak, sınırlardan kurtulmasını ve kadının ulusal gelişim sürecine tam katılımının sağlanması konularında çağrılar yapılmaktadır.

Son olarak yine, önümüzdeki seçimleri göz önüne tutarak; Koordinasyon Komitesi olarak birleşen on kadar kadın kuruluşu Nairobi'deki strateji kavramını göz önünde tutarak, temel ölçüt ya da “yakalama ölçütü” olarak %20'lik bir kadın kotasının kabulü için mücadele ediyorlar. Bu mücadele tam bir bilimsel tartışmayı başlatmıştır. Bazıları bunu kadınlar ile erkekler arasındaki tam bir eşitliğe ulaştıracak zorunlu bir etap olarak destekliyorlar (11). Diğerleri ise anti-demokratik ve ayrımcı özelliğini belirtiyorlar. Ama Koordinasyon Komisyonu yüzyıllardır süren dışlanmışlıktan doğan gecikme ile kaybedilenlerin yeniden kazanımı amacıyla buna sıkıca tutunmaktadırlar.

Bu da demek oluyor ki, kadınlar ilerleme dileklerinin, özellikle tarafların uzlaşması yolunda ilerleyen bir demokrasi çerçevesinde, göz önünde bulundurulmamasını kabullenmekte zorlanmaktadır. Françoise Giroud'nun 70'li yılların sonunda dünya kadın ortaklığı konusunda söz ettiği bu “sıkıntılı dinamik”ten kaynaklanan ve çok dar buldukları geleneksel eylem alanlarını eleştirerek; mücadelelerini ilerletmek için kadınlar, sivil topluma yöneliyorlar ve fikir dinamiğini hayal ettikleri Fas'ı kurmak için bir araç olarak kullanıyorlar. Kuruluşlar olarak kurumlaşarak sadece dar anlamda feminist mücadele çerçevesinde hareket etmiyorlar ve değişimi erkekler ile birlikte diretiliyorlar. Ayrıca, devlet adamları ve siyasal partiler nezdinde geçerli bir lobi etkinliği sürdürüyorlar (13). Buna paralel olarak, eylemlerini bölgesel ve Magrip, Arap ve Avrupa düzeylerindeki gruplaşmalar aracılığıyla uluslararası boyutta tutarak güçlendirmeye çalışıyorlar. İşte bu yolla “95 Magrib Eşitlik Birliği”, “Akdeniz Kadın Forumu”, “Magrib Kadın Kuruluşları Birliği” ve benzerlerine katılabilmişlerdir (14).

Demek oluyor ki; 21. yüzyılın eşliğinde değişim çabaları hızlanıyor ve kadınların taşıdığı yeni umutlar, organizasyonlar gibi dolambaçlı bir yol ile de olsa; demokrasi ve insan hakları, sürekli gelişme hakkı, rekabet zorunlulukları ve küreselleşme gibi haklar çerçevesinde atağa kalkmıştır. Kadın örgütleri kadın sorununda inkar edilemez bir gelişime olanak sağlayarak olağanüstü bir

sosyal dinamîğe ilham vermiştir. Yakın geleceğin eylemlerinin sınırları ve getirisi hakkında hüküm vermeyi mümkün kılacaktır.

SONUÇ:

Fas'ta kadının siyasi alana katılımı konusundaki mücadeleler yakın bir geçmişe dayanmaktadır. Ama: kadınlar şimdiden oyunun kurallarının sayısının hep değiştiği uluslararası ve tabii ki ulusal zemine adlarını yazdırıyorlar.

Bugün sorun: hoşgörü, özgürlük, eşitlik gibi değerlerin temelini oluşturduğu bir görünümde ortaya çıkmaktadır. Fas bu görünümde ilerlemeye başlamışken, siyasal oyunun radikal değişim zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bu bir toplum projesi ve ulusal ortak görüşten (devlet adamları, siyasal partiler, sivil kuruluşlar gibi güçlerin ortak görüşü) faydalanmaya mecbur olan bir gelişme modelidir.

Siyasal partilerin soruna gösterdikleri ilginin yeniden kazanılması, sivil toplumun uyguladığı baskı ile artık tüm umutlar gerçekleşebilir görünmektedir. Sorulması gereken temel soru ise, kadınsız bir demokrasinin olup olamayacağıdır.

DİPNOTLAR:

- (1) 1994 İstatistikleri
- (2) İtalyan Televizyonu "Rai Uno"daki 02.03.1997 tarihli görüşme.
- (3) Aslında kadının özgürlüğe açılan yolu Nisan 1947'de S.M. Kral V. Muhammet tarafından Tahger'de; henüz Fas işgal altındayken; yaktığı ateş ile açılmıştı. Bu konuda S.A.R Prenses Lalla Al cha'nın Fas kadınına eğitim ve okul olanağının tanınmasına ilişkin söyledikleri oldukça eğitici.
- (4) El Fassi Allal, L'autocritique (arapça eser: "an Naqd ad Dati"), Tetouan, 1959, 4.bölüm. Bölüm:9: "Kadının vatandaşlık hakları", s.229
- (5) Abderrazak Meulay Rachid, Fas'ta Kadının Durumu, Rabat Sosyal ve Ekonomik Hukuk Bilimleri Fakültesi koleksiyonu, Fransız Dili Serisi, 1985, s.220-226.
- (6) Yakın geçmişte, Rabat'ta düzenlenen Sosyalist Kadınlar Forumu'nda (10-12 Nisan 1997) USFP Partisi ve Fransa Jean Jaures Vakfı'nın ortak çalışmasında, parti yöneticileri var güçleri ile cinsiyetlerin eşitliğinin partinin savunduğu temel değerlerden biri olduğunu ve demokrasinin güçlenmesinin kadının değişime katılımına bağlı olduğunu açıkladılar.
- (7) El Alam, 20 Şubat 1975.
- (8) Geçen Nisan'da düzenlenen Sosyalist Kadınlar Forumu'nun, kadınların her türlü ayrımcılığa karşı yürütecekleri mücadelenin kesinliğini ifade eden "Rabat Bildirisi".
- (9) Fas'm 1993'de onayladığı bu ortak anlaşma henüz etkisini göstermemiş olsa da o gün Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

- (10) 1996 istatistiklerine göre Fas nüfusunun %55'i, kadınların %67'si (şehir nüfusunun %49'u ve kırsal bölgenin %87'si) okur-yazar değildir. Bu durum, kadının tanınmasını ve ulusal gelişimi ciddi şekilde engellemektedir.
- (11) USFP Partisi kendi adına gelecek seçim dönemlerinde listelerde kadınlara %10 ile 20 arasında bir nokta tanıyacağını bildirmiştir.
- (12) Françoise Groud, Gücün Komedi, Paris, 1977, "Kadınlar için yüz ölçüt" bölümü.
- (13) Fas basını son günlerde bu stratejinin siyasal partiler bünyesindeki etkisinin altını çiziyorlar. Buna örnek olarak USFP Partisi Sekreter Yardımcısının Sosyalist Kadınlar Forumu'na bağlı olarak (10-12 Nisan) yayımlanan Rabat Bildirisi'ne yönelik olarak söylediklerini göstermek mümkündür: "Toplantımızın önerileri sayesinde eşitlik mücadelesini sürdürmek ve kadına siyasal, ekonomik ve sosyal alanlarda hak ettiği yeri sunabilmek için çeşitli yollar hizmetimize sunulmuştur." Libération, 14 Nisan 1997.
- (14) Bu sonuncu yakın zamanda Alger'de kurulmuştur. (Nisan 1997). Fas, Cezayir, Moritanya ve Tunus kuruluşlarını bünyesinde toplamış bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

- Al Alam - İstiklal Partisi Organı, 20 Şubat 1975.
- Al Assimi Malika - Kadın ve Demokrasi Sorunu (Arapça Eser), Rabat, Doğu Afrika, 1991.
- Chekroun, Mohamed - Aile, Devlet ve Fas'ta sosyo-kültürel değişimler, Okad Yayınları, 1996, s.89-92.
- Démocratie- Demokrasi ve İstiklal Partisi Organı, 4 Şubat 1957.
- El Fassi Allal- An Naqd AD Datı (L'autocritique), Dar al Fikr, 1959.
- Moulay Rachid, Abderrazak -
 - Kadın Portreleri: Hukuki Değişim ve Fas'ta Kadının Durumu Hakkındaki Sosyal Değişim, Le Fennec Yayınları, Casablanca, 1987, s.38-45.
 - Fas'ta Kadının Durumu. Rabat Sosyal ve Ekonomik Hukuk Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1985.
- La Moudawana (Aile Kanunu) - Fas.
- Moussadek, Reuquia - Kadın ve Siyaset-Fas'ta Siyasal Temsil, Dar Toubkal, Casablanca, 1990.
- Cohen, Yoland - Siyasette Kadınlar-UNESCO araştırmasına eleştirel bakış, Uzman Toplantıları, Lisbonne. 13-16 Aralık 1983.
- Nascef, Fatima - Hadisler ve Kur'an Işığında İslam'da Kadının Hakları ve Görevleri (Arapçadan Çeviri), Tawhid Yayınları, 1995.

– Ortak Çalışma:

Kadın Portreleri, Le Fenec Yayınları, Casablanca, 1987.

Kadınlar ve Siyaset , Le Fenec Yayınları, Casablanca, 1992.